

ZAYARNYUK A.
FRAMING THE UKRAINIAN PEASANTRY IN HABSURG GALICIA, 1846–1914. – EDMONTON, ALBERTA: CANADIAN INSTITUTE OF UKRAINIAN STUDIES, 2013. – XXXII + 448 P. *

Заярнюк А.
ОКРЕСЛЮЮЧИ УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО В ГАБСБУРЗЬКІЙ ГАЛИЧИНІ, 1846–1914. – ЕДМОНТОН, АЛЬБЕРТА: КАНАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ, 2013. – XXXII + 448 С.

У своїй книзі Андрій Заярнюк розглядає історію галицьких селян упродовж 1846–1914 рр. на прикладі детального аналізу Самбірського та Старосамбірського округів, звертаючись також до тенденцій, притаманних Східній Галичині загалом. Автор зосереджує увагу на динаміці того, як різноманітні соціально-економічні та політичні обставини формували дискурси навколо селянства, котрі, своєю чергою, впливали на розвиток певних процесів, у першу чергу націєтворчих, у галицькому селі.

У вступній частині А. Заярнюк детально розглядає теоретичне підґрунтя свого дослідження. Під метафорою «окреслення» («framing»), виведеною у заголовок книги, автор має на увазі процес приписування населенню певних характеристик, які згодом можуть бути використані у цілях соціальної інженерії. Тож праця націлена на аналіз дискурсу стосовно галицького селянства. А. Заярнюк подає цікаві визначення того, як, на його думку, слід розглядати поняття «дискурсу» та «мови» в контексті цього дослідження. Обраний автором підхід дає змогу розглядати нероздільно риторичну та соціальні практики, позаяк ці дві сфери перебувають у динамічному й постійному взаємовпливі, тоді як в історіографії аналіз дискурсу нерідко виводиться поза межі тих обставин соціальної реальності, які впливають на його формування. Дослідження передбачає аналіз конструювання ідентичностей та їх інтерналізації тими, на кого вони спрямовані, учасниками різних суспільно-політичних рухів. Окрім теоретичних зауваг, А. Заярнюк також позиціонує свою книжку в контексті наявної історіографії й зауважує недостатню увагу дослідників Галичини загалом та українського націєтворення зокрема до соціального виміру історії цього регіону.

Книга складається з восьми розділів, розташованих у хронологічному й тематичному порядку. У першому – «1846: не лише кривавий» – автор розглядає східногалицький досвід польського повстання 1846 р., яке у Західній Галичині супроводжувалося насиллям і вбивствами поміщиків селянами. А. Заярнюк аналізує матеріали розслідувань органами влади польської конспірації на півдні Самбірського округу та ставить питання про те, чому, попри нібито додатковий фактор етнічного антагонізму, масових нападів на

* Щиро вдячний Остапові Середі за цінні коментарі та поради з приводу тексту (С.М.).

поміщиків на Східній Галичині не відбулося. Як свідчать протоколи допитів організаторів і тих, кого вони намагалися завербувати, етнічні поділи, на відміну від соціальних, не відігравали вирішальної ролі в розмежуванні сторін повстання. Риторика національного визволення в агітації повстанців чи не вперше у Східній Європі було поєднано з соціальними питаннями, в яких лише й були зацікавлені селяни. Автор пропонує влучне пояснення відсутності насилля, яке полягає в тому, що у Самбірському окрузі знаходилася значна кількість державних сіл, а це виключало фактор антагонізму між панцизнями селянами та поміщиками. Наголошується на ролі рецепції повстання в розмежуванні польської й «руської» ідентичностей.

У другому розділі – «1848: риторика емансипації» – розглядаються дискурси навколо національного питання та селянства в роки революції 1848 р. А.Заярнюк вказує на відмінності між польським і «руським» національними дискурсами. Останній звертав значну увагу на селянство як суттєву частину нації, тоді як досвід 1846 р. остудив інтерес польського руху до цієї верстви. Автор ставить питання про те, чому, попри зрілість «руського» національного дискурсу, проект так і не став успішним. Позаяк національні проекти розвивалися в контексті імперських дискурсів та практик, їм доводилося пристосовуватися й у чомусь наслідувати існуючий порядок. Болючими для лідерів «руського» руху були намагання встановлення контактів із селянством та їх залучення до проектів, органічною частиною яких вони нібито мали бути. Типова недовіра селянства до всього зовнішнього по відношенню до їхнього світу створювала нездоланні перешкоди на шляху до втілення ідей, виплечених освіченою елітою.

У третьому розділі – «Політика щодо власності» – А.Заярнюк переосмислює проблему розподілення сервітутів між поміщиками та селянами в період після скасування кріпосного права. Автор підважує вкорінене трактування численних суперечок між селянами й поміщиками як «класового» та національного антагонізму. Пропонується розглянути питання сервітутів із перспективи тогочасних дискурсів і реальних практик сервітутних справ. Скасування сервітутів обґрунтовувалось ідеями про капіталістичний розвиток та, відповідно, приматом приватної власності. Саме цими принципами здебільшого керувалися комісії, які врегульовували сервітутні суперечки. Вирішення справ не на користь селян зумовлювали також нерозуміння ними правових підстав сервітутів і трактування земельних відносин у «домансипаційних» категоріях. Громади нерідко взагалі відмовлялися брати участь у вирішенні справ у правових рамках, установлених владою. Окрім того, нерідко суперечності виникали між сільськими громадами та навіть у межах однієї громади.

Аналізуючи дискусії навколо земельного питання в галицькому сеймі, А.Заярнюк демонструє, що польські поміщики, яким належала політична гегемонія в регіоні, інтерналізували ліберальний дискурс нових економічних відносин. Натомість депутати від селян адресувалися до «справедливості» та нарікали на маніпуляції поміщиків. «Руський» рух також змушений був визнати домінуючий дискурс, що апелював до капіталістичних відносин.

Проте, будучи невдоволеними існуючою політичною ситуацією, «руські» «активісти» сподівалися на допомогу Відня у протистоянні з польською стороною та ставили за мету подолання неосвіченості й відсталості селянства задля ефективнішого залучення його у соціально-політичні процеси на Галичині.

Четвертий розділ – «Політика патерналістського популізму: тексти й село» – присвячено спробам греко-католицького духовництва встановити тісніші контакти з селянством, або «патерналістському популізму» 1860–1870-х рр. Упровадження адміністративних реформ призвело до того, що священники перестали бути посередниками між владою та громадами, а отже втратили засоби контролю над селянами. Це змусило церкву шукати нових шляхів зв'язку зі селянством. Важливу роль відігравали вибори до галицького сейму, у ході яких греко-католицька церква намагалася заручитися підтримкою «руських» селян та використовувала свої адміністративні ресурси з метою агітації за «руських» кандидатів.

У 1870-х рр. «святоюрська партія» почала розмежовуватися на україно- та русофільський рухи. А.Заярнюк аналізує діяльність «Просвіти» й Товариства ім. Качковського, які, відповідно, представляли дві течії та мали на меті поширювати освіту серед селянства. Автор зосереджується на аналізі видань, що їх ці організації публікували для селян. Початковою метою «Просвіти» було пробудження у селянства любові до читання. Просвітницькі матеріали містили економічні та правові поради, моральні настанови, художні розповіді й наукові пояснення різних явищ. Національна риторика також фігурувала, зокрема частими були згадки Т.Шевченка. Видання Товариства ім. Качковського натомість більше наголошували на моральних і релігійних елементах. А.Заярнюк підважує історіографічну тезу про те, що «Просвіта» була маловпливовою в 1870-х рр.

Розглядається також ситуація у Самбірській гімназії. Наприкінці 1860 – у 1870-х рр. кількість студентів-вихідців із села зроста завдяки реформам початкової освіти. Це призвело до появи нової генерації інтелігенції, яка по здобутті освіти продовжувала діяльність на селі. У гімназії існувала невелика українська «Громада», члени якої виявляли свою ідентичність, серед іншого, тим, що носили «козацький» одяг. Проте скристалізувалися й україно- та русофільство, вони не були взаємовиключними. Селяни проявляли байдужість до національного питання, натомість поміж них ширилося сподівання на російського «царя», який визволить від гніту поміщиків, визиску влади.

У 1860-х рр. греко-католицька церква ініціювала рух за тверезість задля поліпшення моралі та економічного становища селянства. Він набув популярності й координувався на місцях священниками, активними селянами. Любителі хильнути групами запрягалися утримуватися від алкоголю або обмежуватися німецькими напоями. В одному випадку громада навіть улаштувала показовий похорон пляшки горілки. Проте в 1880-х рр. рух за тверезість себе вичерпав.

У п'ятому розділі – «Кореспонденти» – розглядається низка процесів, що мали місце в 1880-х рр. А.Заярнюк аргументує на користь появи української національної публічної сфери, яка виявлялася передусім у полеміці на

шпальтах преси, у тому числі за участі селян, та розглядає у цьому контексті нову динаміку у соціальному й національному рухах. Розділ розпочинається з напрочуд детального аналізу «Добрівлянської справи», у ході якої кількох людей із двох сіл посадили на лаву підсудних за підозрою у пропаганді соціалізму. Аналізуючи динаміку подій навколо цієї справи, автор ілюструє діяльність нового покоління вихідців із сільського середовища, їхні проекти трансформації села та конфлікти зі священниками, неприхильними до нових віянь.

Іншу частину розділу присвячено аналізу селянських дописів у пресі. А.Заярнюк зосереджується на персоні Івана Михася, який активно публікував у газеті «Батьківщина» роздуми про наболілі проблеми «руського» села. Згаданий автор порушував питання читалень, дрібного поміщицтва в національному проекті, неефективності місцевої влади, економічної активності селян, їхніх пагубних звичок та взаємовідносин з іншими етнічними групами, зокрема євреями. Цікавою є також персона Михайла Зубрицького, який, будучи священником, займався етнографічними дослідженнями «русинів» і пропонував шляхи виходу їх із відсталості.

А.Заярнюк також демонструє, що в 1880-х рр. відбулося посилення риторики соціального та економічного прогресу. Представники національного руху почали розглядати селянство як «клас» зі своїми інтересами й завданнями. Дослідник наголошує на поєднанні та нероздільності дискурсів соціального й національного, які були неодмінними факторами емансипації «русинів».

Шостий розділ – «Голос селянина» – ілюструє конфігурацію різних політичних рухів і напругу локальної боротьби за владу на прикладі діяльності вже згаданого І.Михася, вихідця з селянства. Назва розділу, згідно з історіографічною традицією повернення «голосу» групам, участь котрих в історичному процесі було затінено домінантним дискурсом, налаштовує на аналіз протистояння та функціонування різних політичних проектів безпосередньо з перспективи селянства, чий традиційний спосіб життя, безумовно, накладав своєрідний фільтр на участь у процесах, від початку чужих селянській культурі. Проте увагу в розділі радше зосереджено на персоні, чия діяльність вирізнялася винятковою активністю, відзначалася залученням до модерної публічної сфери, аніж тим, що безпосередньо репрезентувала селянськість. І.Михась набув популярності на локальному та загальногалицькому рівнях завдяки невтомній активності у справі захисту інтересів сільських громад, а також численним публікаціям у газетах. На деякий час був обраний сільським старостою, входив до складу Русько-Української радикальної партії. Він займався відкриттям та підтримкою читалень, виступав проти тих, хто, на його думку, несправедливо наживався за рахунок селянської громади, брав активну участь у кількох виборах, у тому числі висуваючи свою кандидатуру.

Найбільш показову частину розділу становлять описи жорстких конфліктів із місцевими групами впливу, які також претендували на владу. І.Михась відкрито висловлював свою антиклерикальну позицію, указуючи

на регресивний вплив священиків та несправедливі визиски з їхнього боку. Багаторічний конфлікт із місцевим сільським парохом Боберським був найбільш виразним. До сутички долучились інші учасники, що окреслило поділи у середовищі сільської громади та національного руху. Сторони конфлікту намагалися заручитися підтримкою окремих селян і використовували майданчики, надані політичними рухами, для захисту своєї позиції. Судові справи, наклепи, погрози, псування майна, навіть спроби розправи не були рідкістю в конфліктах усередині громади та під час виборів.

Орієнтуючись на партію, І.Михась визначив власні погляди як радикальні. Він нав'язував контакти з лідерами та загалом брав участь у партійних починаннях. Аналізуючи радикальний рух із позиції рядового члена, А.Заярнюк указує на випадки відсторонювання керівників від зусиль низових членів партії.

У сьомому розділі – «Удосконалюючи тіло нації» – розглядаються деякі особливості «українського проекту» наприкінці XIX – на початку XX ст. А.Заярнюк простежує становище читалень «Просвіти» на Самбірщині, число яких на початок XX ст. загалом зросло. Попри явну перевагу українського руху, русофільських читалень було чимало. Очолюване священиками русофільство не становило добре структурованого об'єднаного руху, відзначалося консерватизмом. Рамки між «русофільським» та «українським» не вважалися нездоланими й автор фіксує переходи з одного табору в інший. Водночас спроба «Просвіти» заснувати читальню в русофільському селі закінчилася жорстким протистоянням, що вказувало на різкі поділи у середовищі галицького селянства на рівні суспільно-політичних рухів.

А.Заярнюк також розширює тематично та хронологічно питання взаємозв'язку між соціалістичною й національною риторикою, порушене в п'ятому розділі. Автор звертає увагу на відсутність уваги в історіографії до тогочасних описів селянства у класових категоріях, попри те, що такі дискурсивні практики були чинником класового формування й відбивали існуючий соціальний порядок. За його словами, в економічному становищі галицького селянства впродовж XIX ст. відбулися значні зміни, що виявилось передусім у переході від прямої залежності від поміщиків до включення в ринкові відносини. Проте А.Заярнюк зосереджується передусім на аналізі різноманітних репрезентацій класового питання в наукових, публіцистичних і політичних текстах та наголошує на злагодженому співіснуванні ідей щодо соціального й національного переоблаштувань у рамках одного політичного проекту, який до цього в історіографії був зарезервований лише національним рухом. Серед іншого, автор показує, що селянське землеволодіння стало важливою категорією у ході уявлення національного простору, розглядає ідеї щодо включення селянства в модерні соціальні практики, зокрема ті, які стосуються повсякденного життя, та вказує на присутність в українському національному дискурсі расових категорій. А.Заярнюк звертає увагу на рецепцію таких практик, як кооперативи і протести, зокрема страйки, проте не звертається до їх витоків та значення безпосередньо у селянському середовищі.

Фінальна частина розділу розглядає місце дрібної шляхти в українському проекті, який позиціонував її як невід'ємну частину «русинства». У 1907 р. було створено Товариство руської дрібної шляхти, яке, хоча й не заперечувало відповідної національної належності, проте наголошувало передусім на власних традиціях і культурних відмінностях. Водночас деякі громади шляхти симпатизували москвофільству та, відповідно, протиставляли себе товариству, яке в їхніх очах репрезентувало український рух. Загалом воно не спромоглося розгорнути широкої діяльності. Рамки між селянством і шляхтою ставали розмитими, остання втрачала свою ідентичність та напряму долучалася до національного проекту.

У прикінцевих висновках автор доволі розлого окреслює й пояснює ключові, на його думку, сюжети книги, що видається особливо слухним, адже до тексту розділів проміжні узагальнення як правило не включено. А.Заярнюк наголошує на довготривалому впливі австрійського просвітницького абсолютизму, державної політики і структур загалом на найрізноманітніші соціальні процеси, що проходили на Галичині, зокрема національні проекти. Така думка резонує з напрацюваннями імперських студій, які наголошують на сприятливих умовах, створених імперіями для розвитку націоналізму¹. Автор простежує у хронологічному порядку динаміку описаних у книзі процесів та насамкінець зупиняється на теоретичних питаннях націєтворення.

Безумовно, книга А.Заярнюка становить певний внесок до історіографії. Перед читачем розкривається динамічне та насичене плетиво дискурсів, подій і різноманітних трансформацій, у центрі котрих перебували спроби та плани залучення «руського» селянства до того чи іншого проекту «правильного» суспільства. Автор уводить у теоретичний арсенал своєї праці численні ідеї й концепти, найважливішими серед яких можна вважати «дискурс», «ідентичності», «національний проект», «національна публічна сфера» та «окреслення», маючи на увазі під останнім сукупність ідей і практик щодо певного регулювання селянства. Книга приємно вражає кількістю використаних першоджерел, передусім архівних, а також періодики.

Найбільш цікаво та провокативно у праці розроблене питання націєтворення, якому, зрештою, приділено найбільше уваги. Попри загальноприйнятту ідею про уявлення та конструювання нації, фактичне розгортання українського національного проекту на фоні ширших соціально-політичних факторів Галичини залишалось поза прискіпливою увагою. А.Заярнюк простежив динаміку дискурсу українського проекту щодо селянства та структур, які його репрезентували, і котрі були покликані впливати на народ. Особливо важливою видається заувага про паралельне уявлення селянства не лише як нації, а і як класу, що передбачало відповідні ідеї щодо його модернізації. Автор ілюструє багатогранність, ситуативність національного руху та велику кількість акторів, залучених до нього. Можливо, цікаво також буде розглянути потужність українського проекту в контексті жвавості

¹ Про роль Габсбурзької імперії в розвитку українського націоналізму див. також: *Vushko I. The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austria Galicia 1772–1867.* – Yale University Press, 2015. – P.179–181.

національного питання в Австро-Угорщині загалом і на Галичині зокрема. Приміром, важливим видається питання запозичень структур, стратегій. Прикладом може слугувати товариство «Сокіл».

Одним із найважливіших питань, які варто поставити до книги, є баланс між текстуальними репрезентаціями та їх відношенням до реальних соціальних практик. А.Заярнюк визначає свою позицію стосовно цього не до кінця експліцитно. У вступних теоретичних заувагах наголошується на значенні для дослідження ідеї щодо мови як фактору, котрий формує реальність. Показові слова автора: «Це книга про “українське селянство” у значенні концепту, що перетворився на пережиту дійсність» (с.Х). Окрім того, зазначається, що працю написано в руслі критичної соціальної історії, яка налаштовує на відповідні тематики, що очікувано можуть бути порушеними у книжці. Водночас безпосередньо виклад зосереджено передусім на уявленні селянства, тобто змісті текстів, а не того, яким чином джерела віддзеркалюють соціальну реальність або слугують передумовою для певних дій, спрямованих на селянство.

А.Заярнюк указує саме на таке тематичне спрямування книги вже в першому реченні висновків, хоча це виключає частину про соціальні реалії, підкреслену у вступі. Визначальною для автора є ідея вже згаданого «окреслення», тобто певного владного дискурсивного та інституційного поля, яке виступає стартовою позицією для здійснення соціальної інженерії. Книжка присвячена огляду такого поля, виключаючи його дійсний вплив на селянство. У тексті зустрічаються відсилки до соціально-економічного становища селянства, однак без простеження певних тенденцій і змін.

У висновках автор зауважує, що в 1920–1930-х рр. пози галицьких селян на світлинах відображали вже певні модерні риси саморепрезентації, а не суто традиційні селянські. Цим, на думку А.Заярнюка, селяни свідомо позиціонували себе як представників української нації та діяли відповідно до сценарію заданого «окреслення». Автор указує на реальні зміни у селянському світі, спричинені українським проектом. Виявлення, однак, безпосередніх механізмів і динаміки трансформації селянства вимагає подальшого дослідження безпосередньої залежності між проектами соціальної інженерії та їх наслідками, що могло б стати наступним кроком поряд з аналізом дискурсів. Тож можливим є питання масштабів впливу на стратегії поведінки та мислення селян таких проектів, як читальні, масові заходи, кооперативи тощо. Важливо те, який відсоток селян було залучено до певних заходів, якими були рівень та якість писемності, наскільки традиційна культура загалом була гнучкою й піддавалася певному впливові та наскільки важливу роль у житті селян відігравали нові тенденції.

Важливим є також питання балансу різних факторів і місця серед них національного проекту. Говорячи про трансформацію селянства, вочевидь, можна говорити про «окреслення» у множині. Держава, церква та модернізаційні процеси, які проходили в різних регіонах і не конче залежали від національного проекту, могли мати не меншу вагу, ніж останній. Тож можна поставити питання про те, наскільки вплив українського націєтворення був вирішальним у, зокрема, зміні

вигляду селян на світлинах? Автор наголошує на доцільності застосування концепції про біополітику авторства М.Фуко стосовно наслідків українського проекту для реальних умов життя селянства. Активісти дійсно публікували рекомендації щодо того, яким чином слід дбати про власне тіло та здоров'я дітей. З іншого боку, чи не важливішим було загальне поширення нових тенденцій у медицині та їх інтерналізація селянами через посередництво держави або вплив міст?

«Окреслення» постає передусім у формі мозаїки текстів, деталями з яких рясніє книга. Той факт, що мова, згідно з авторовими теоретичними міркуваннями, розглядається як віддзеркалення певного домінуючого режиму, схоже, зумовило таке опрацювання джерел, яке не передбачає щільного аналізу, визначення авторових інтенцій та прихованих змістів. А.Заярнюк використовує схожий стиль трактування джерел і при аналізі дискурсу, і при опису певних подій, і подекуди, як видається, межа між цими рівнями може бути розмитою. Приміром, аналіз постаті І.Михася включає як мову, котрою той послуговувався, так і факти безпосереднього протистояння з опонентами. Опис подій подано з перспективи текстів авторства самого І.Михася, які очікувано некритично зображають його невтомним борцем, що потерпає від несправедливості інших. Такий наратив дещо романтизує постать активіста. Це підсилюється також оповіддю про сучасну пам'ять про І.Михася в місцевості, де він провадив свою діяльність.

Книга свідомо відходить від ієрархічно домінуючих текстів, які зазвичай належали лідерам політичних рухів чи певних структур, та, наприклад Самбірщини, демонструє локальний вимір дискурсивних практик. Хоча автор подекуди звертається до таких постатей, як І.Франко, М.Павлик та М.Драгоманов, проте загальний контекст політичного розвитку на Галичині залишається розмитим для малообізнаного читача. Непроговорено також позиції вищих ієрархів греко-католицької церкви. Утім сказане вірне лише до певної міри. А.Заярнюк показав, яким чином місцевий активіст І.Михась поєднав власне невдоволення тим оточенням, у котрому він перебував, із можливостями посилити свою позицію, наданими радикальним рухом, що також сприяло переформатуванню риторики, уживаної обома сторонами. Автор продемонстрував, як церковна влада використовувала контрольовані нею ресурси для агітації на виборах. Розширення такої перспективи взаємозалежностей і взаємовпливів між ієрархічно різними представниками певного руху чи структури на інші тематики, порушені у книзі, може дати чіткіше пояснення причини змін у траєкторіях певних процесів. Приміром, попри детальний розгляд динаміки розвитку читалень, за кулісами залишаються мотиви лідерів «Просвіти» й Товариства ім. Качковського.

Книга А.Заярнюка пропонує читачеві цікаву та насичену оповідь про різноманітні сюжети, пов'язані з історією Галичини, із провокативним і концептуальним їх осмисленням. Вона підважує низку попередніх історіографічних положень та прокладає шлях для нових тематик. Тож викладені вище коментарі жодним чином не применшують значення цього дослідження.

Станіслав Могильний (Будапешт, Угорщина)